

Петар ШЕРОВИЋ

БОКЕЉИ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ*

На глас о првим јачим успјесима устаника почеше у Србију придолазити добровољци из разних наших крајева, да се боре за ослобођење српског народа од Турака. То су већином били сељаци, борци и ратници и разне занатлије, а било је међу њима и учених људи, који су помагали устаницима у изградњи нове државе и организовању просвјетног живота.

Међу осталијема дошао је из Трста у Србију и Доситеј Обрадовић, који је, још док је борба трајала, својом Великом школом и Богословијом ударио темељ српској грађанској демократској култури. Трагом Доситејевим долази, такође из Трста, у Србију његов познаник и пријатељ, Томо Ђуров Милиновић,¹ родом из Мориња,² села Општине рисанске у Боки Которској.

Томо (Тома, Томица) рођен је око г. 1770 и како онда још није било у Морињу сталне школе,³ он је, како то сам каже, учио кратко вријеме код

* Поводом јубилеја 200 године Првог српског устанка прештампано из: Историјски записи, Цетиње, година VI/1953, књ. IX.

¹ Братство Милиновића. постоји и данас у Морињу и доста је јако. Вјероватно је ту насељено још у Средњем вијеку. У VI књизи старог Нотарилног архива, који је похрањен у Државном архиву у Котору, на стр. 258 спомиње се г. 1437 неки Остоја Милиновић, настањен додуше не у Морињу, него у сусједном селу Стрпу.

² Народна традиција каже, да се Морињ у давнини називао Добро Село, па да је тобоже због неке кужне болести (морије), која је народ поморила, добило данашње име. Међутим назив овог села је давног постанка. У споменутим старим нотарским књигама которским из XV в. и каснијим спомиње се Морињ више пута.

³ Морињ је прво село у Боки, које је добило своју сталну основну школу. Тако се у документима налази забиљежено, да је прва стална школа у Морињу основана г. 1803 (А. Лазаревић, Развитак пучког школства у Боки Которској, Котор 1912, стр. 6). Прошле године свечано је прослављена стопедесетогодишњица ове школе и обиљежена спомен плочом.

некога „дјакона” и за три мјесеца буквар изучио. То му је била сва школа. Као велик број Морињана, међу којима је било и неколико поморских капетана и бродовласника,⁴ и попут осталих Бокелја и Томо се у својим младим годинама „отиснуо” на море, да као поморац заради свој свагдашњи хлеб. Пловио је на разним бокелским једрењацима у далеке земље и крајеве и обишао све главније луке у Европи, велик дио обала Азије и неколико лука Африке. На тим својим путовањима свраћао је у многе радионице и арсенале и интересовао се како се праве разне врсте оружја, а нарочито како се лију топови. Када је заштедио приличну своту новаца, „искрцао се” с брода и настанио у Трсту, гдје се почео бавити прекоморском трговином. Посао му је врло добро успијевао, али када Французи заузеше Трст, Томо је настрадао као и многи други трговци и изгубио скоро све своје имање. То су биле године, када је Устанак у Србији лијепо напредовао и када се с одушевљењем свуда говорало о српским успјесима. Вијести, које су из Србије стизале, одушевљавале су родољубе у свим југословенским земљама.

Због тога Милиновић остави Трст гдје је у оно доба било доста нашега народа, нарочито помораца из Боке Которске и упути се са својом женом и синчићем у Србију.

Када је Милиновић стигао у Србију, пријави се Карађорђу, а овај га прими у војну службу при артиљерији.

Када су Руси пред закључењем мира у Букурешту повукли своју војску из Србије, поведоше са собом и два мајстора, који су били, на молбу Карађорђеу, раније послани у Србију, да лију Србима топове. Одласком свих мајстора Карађорђе се нађе у великој неприлици; јер немаше вјешта човјека за лијевање топова. Тада се понуди Милиновић, да ће он тај посао прихватити, на што Карађорђе, који га је познавао као вриједна и способна човјека, радо пристаде. Он се је, наиме, раније био толико истакнуо, да је постао артиљеријски војвода, или топчибаша, а осим тога Карађорђе га је био поставио и војводом своје гарде. Сада је постао и заповједник београдског арсенала и почео лити топове, иако тај посао није нигдје учио, а при томе му је био главни сарадник Павле Поповић, родом из Новог Сада. Милиновић, како је био од природе бистар, запамтио је, полазећи многе арсенале у страним земљама, шта и како се у њима ради и како се лију топови.

⁴ Морињ је г. 1790 имао 2 „патентована” брода за дугу пловидбу и неколико мањих. Г. 1807 имао је 4 велика „патентована” брода, а г. 1809 имао је три велика и 8 мањих бродова (П. Д. Шеровић, Бокелски капетани и њихови бродови крајем XVIII и почетком XIX в., Јадранска стража бр. 7, Сплит 1932, стр. 235-238). Г. 1832 Морињ је имао 14 бродова дуге пловидбе (П. Д. Шеровић, Један попис бокелских помораца из г. 1832, Јадранска стража бр. 1, Сплит 1927).

Томо је иако, дакле, самоук постигао врло лијеп успјех у лијевању топова, те је салио и два једнака топа, сваки из пет комада, који су се могли растављати и поједини комади на раменима носити и употријебити, како за пољску, тако и за брдску артиљерију. Оба су ова топа била изливена г. 1813, а при паду Србије била су закопана у земљу. Турци их ипак пронађу и један пошаљу као ратни трофеј у Цариград, а Томо га је видио када је касније из Трста путовао за Русију, док други смјесте у београдску тврђаву, гдје се дуже времена налазио. Он није само лио топове, већ је израђивао и све врсте топовске ђулади, које су онда биле у употреби. Овај рад Милиновића „који је топове лио и из њих враге био”, како то згодно каже на једном мјесту М. Ђ. Милићевић, за Србе је онда био „и велика срећа и велико чудо”, јер, како сам Милиновић каже, Србима је тај занат био потпуно непознат. У Карађорђеву протоколу за г. 1813 убиљене су двије поручбине за Тома Милиновића. Милиновић је г. 1813 као тобцијски војвода био упућен да брани Делиград, а Павле Поповић је пошао на Дрину, те је лијевање топова у Београду било обустављено, јер за то није било мајстора.

Након угушења Устанка пребјегне Милиновић у Трст, а одатле, на позив Карађорђевог, пређе г. 1815 морем у Русију, те се настани у Акерману у Бесарабији, гдје се је бавио виноградарством, и тако са својом породицом живио доста скромно. Из Акермана је Томо долазио г. 1817 у Црну Гору, да донесе неке, свакако важне, политичке поруке митрополиту Петру I, јер се тада очекивао рат између Руса и Турака. Какве су то биле поруке и како је он извршио повјерену му улогу, није нам поближе познато. Да ли је том пригодом свраћао у Морињ, својој кући и родбини, гдје му је још жива била мајка, а можда и отац, о томе не постоји никакво предање. Са овог се свог путовања вратио у Акерман, гдје је непрекидно боравио до смрти.

Крајем г. 1845 обратио се свом старом познанику и пријатељу, пјеснику Симу Милутиновићу и молио га, да се заузме за њега код српске владе, да би му се створила могућност, да се врати у Србију, гдје је владао кнез Александар Карађорђевић, јер се надао, да ће га као истакнутог Карађорђевог ратника, кнез примити и наградити. Али му се нада није испунила.

Како је Симо намјеравао ускоро да путује за Русију, био је одлучио, по одобрењу ондашње српске владе, да Тома с породицом доведе у Србију, али Тому на његово писмо није ништа одговорио. Симо је заиста г. 1846 отпутовао за Русију и када се враћао у Србију преко Одесе, свратио је у Акерман, да нађе свог старог пријатеља. Међутим, не нађе Тома у животу, јер је умро у прољеће г. 1846 у својој 76 години живота, а након недјељу дана умро му је и син јединац. Томова жена, Маријета, остала је

сама са снахом и петоро унучади. У Морињу је била још у животу Томова мајка,⁵ која је од велике старости била изгубила вид, те му је, мало пред његову смрт, писала и позивала га, да би дошао кући. Писмо је стигло у Акерман послуже смрти Томове и његова сина.

Симо се задржао код Томове породице неколико времена и ту пронашао два његова списка и понио их собом у Србију, да их објави. Први спис, који носи овај опширан наслов: „Умотворине - садржавају списак свију србски чиновника воени и штатски, који служише при Врховном Војду Георгију Петровићу Черноме с начала 1804 года до 1813 т. ј. од српскога востанија до Букурешког мира и готово годину више, сачињен у стихове србске артиљерије војводом или топчибашом Томом Милиновићем Морињанином 1844 г. у граду Акерману у Бесарабији” био је штампан у Београду г. 1847. У уводу ове књиге Милиновић истиче, да Симо Милутиновић у својој „Србијанци” није споменуо много српских чиновника и вјерних служитеља врховнога војводе, који су се много трудили и свој новац трошили на корист своје отаџбине и да се то не би заборавило, он се одлучио, да састави овај спис у десетерцу, а који данас нама служи као историјски извор за оно доба. Иако овај рад нема умјетничке вриједности, важан је стога, што га је Томо писао из љубави, како је мислио и осјећао, како Симо згодно примјећује: „Милиновић што зна, то и пише, јер љубави к своме роду дише”.

Други спис је био у прози, а наслов му је: „Историја славенског Приморја”, који је, нажалост, изгубљен. Када би се овај спис пронашао и објавио, вјерујемо да бисмо у њему нашли доста података из историје Боке онога времена, који нам данас нијесу познати. Интересантно је поред тога, да је ово дјело посвећено митрополиту Петру I, из чега се закључује, да га је Томо и лично познавао и високо цијенио.⁶

Осим опоменута два списка Томо је био написао још два дјела о ратовању Срба с Турцима од 1804-1815 г., а био их је послао у Србију по неком трговцу, али су се изгубила.

⁵ Мајка Томова се звала Андријана, а била је кћи Тома Никова Злоковића из Бијеле. Нико Марков Злоковић, Андријанин дјед, био је врло познат човјек и г. 1718 био је као народни изасланик у Млечима са још три своја угледна друга, који су од млетачких власти добили дозволу, да оснују општину са сједиштем код Спасове цркве на Топли крај Херцег-новога. То је позната Општина топалска, претеча данашње Општине херцеговске, а Нико Марков Злоковић био је три пута биран за њезина претсједника иако је био неписмен.

Андријана је умрла у 95 години живота, након смрти сина Тома, дне 24-1-1847 по старом календару (Матица умрлих Парохије морињске књ. I, стр. 13, ред. бр. 3). Смрт Томова оца Ђура није забиљежена у постојећим матицама.

⁶ Т. Ђукић, Пјесме Петра I Петровића Његоша, Цетиње 1951, стр.

Томо је дао и Симу Милутиновићу неке црногорске пјесме, за које Симо каже, да Милиновић или није знао, или није хтио да му каже, ко их је спјевао, али пошто су му се свидјеле, он их је радо примио и објавио. Није искључено да су то пјесме митрополита Петра I.⁷

Милиновић није био једини Бокељ, који је учествовао у Првом српском устанку, али је, свакако, био најглавнији. Док је, наиме, Карађорђе са својом војском гонио Турке и ослобађао српске крајеве, Боку су били окупирали Французи. Из једног написа, објављеног на стр. 117-120 у календару „Србобрану”, издатом у Загребу за г. 1906, под насловом: „Бокељи за ослобођење Србије под Карађорђем 1804 г. од Дионисија Миковића, игумана манастира Бање у Рисну”, произилази, да се г. 1809, када је Устанак био на врхунцу и када је Карађорђе ударио на Сјеницу, упутише из Рисна петнаест момака, да се придруже Карађорђевој војсци. Један од њих, Јоко Гаврилов Суботић, старац у дубоким годинама, исприповиједао је г. 1867 њихов полазак у српску војску на слиједећи начин: када се чуло, да су се Срби дигли против Турака, договоре се њих петнаесторица, да крену као добровољци у српску војску. Упуте се преко Херцеговине и на сам Тројичиндан стигну у манастир Острог. Ту се неколико задрже и одатле крену, те преко Мораче и Васојевића дођу у Сјеницу, коју је управо оног јутра Карађорђе био заузео. На питање Карађорђево, ко су и одакле су и у којој су намјери дошли, они му одговоре: “Ми смо, господару, од Рисна и дошли смо Богу и теби - једном смо се родили, па једном да погинемо за крст часни и слободу српску”. Када му затим показаше седам турских глава, које посјекоше, када се сукобише успут с Турцима, Ђорђе бијаше њиховим јунашством врло задовољан и рече им: „Е моји синци, немате коња, а да имате не бих вас од себе одвајао, али даће Бог да ћемо их добити... Него ми кажите с којим војводом за сада хоћете?”. Затим им дарује по седам талијера и изда увјерење, да су добровољци с наредбом, да им се имају дати опанци, пошто своје раздери и да их дочекују и перу гдјегод дођу. Они се тада одлуче да пођу под заповијед Милошеву. У Сјеници остадоше три дана, а одатле крену за Нови Пазар. Ту су се борили с Турцима 15 дана и од њих петнаесторице четворица погибоше, а тројица бјеху рањена. Ту је Јоко уграбио рањена Николу Туфејдију и спасио га, да га Турци не погубе. За то вријеме, што су се били с Турцима, били су се јако изморили, јер док су се турске чете измјењивале, они су вазда били исти. Стога Карађорђе науми да удари на Турке ноћу, да их тако изненади и у забуни потуче. Тако се збиља и догодило. Борили су се с Турцима до зоре, разбили их и угнали у град. Истог јутра дође Карађорђу глас, да Турци иду на Београд. Он на то изда наређење, да само коњаници крену за Београд, рањеници у Чачак, три хиљаде војске на Јавор, а

⁷ Ibidem, стр. VIII и IX.

двје хиљаде пут Златибора. Војска, која је била одређена да удари на Златибор, била је под заповједништвом Милошевим, а у њој је био и Јоко. Код Златибора стигоше на Петровдан и ту им Турци ударе у зору, а они одмах јавише оној војсци, која је била на Јавору, да навале на Турке с леђа. Тако и сада разбише Турке и гонише их до Пљеваља и све им одузеше и оплијенише. У овој бици Јоков друг, Јован Шибалија, убије Заинбега Љубовића, али и он исти ускоро погибе. Када Милош видје Јована мртва, би му га, каже Јоко, врло жао и нареди му, да га одмах унесе у шапац.⁸ Пошто ту бјеху Турци потучени и за неколико времена не бијаше борбе, Јоко се врати преко Пљеваља, Таре, Језера и Дробњака у Рисан, а његов рођак, Симо Суботић, оде у Београд.

У споменутом напису се каже, да је Јоко овај свој „Изговор” (изјаву) испричао 12 маја 1867 на извору Смоковцу у Рисну и о томе је био сачињен записник. При крају је било написано: „Кр+ст Јока Гаврилова Суботића не умијући писати”. Као свјedoци овом „Изговору” и крсту били су потписани Митар Катурић. и Константин Ивелић.

Овај „Изговор” послао је Лесо Папреница ондашњи претсједник Општине рисанске, своме пријатељу, Матији Бану у Београд, а он га је предао кнезу Михаилу Обреновићу. Кнез Михаило је на то одликовао старца Јока Суботића Таковскијем крстом. Орден је с односном дипломом упућен ондашњем руском конзулу у Дубровнику, а овај је то послао Илији Рамадановићу, ондашњем црногорском заступнику у Котору. Рамадановић је ту пошључу прослиједио Општини рисанској, а њезина је управа орден и диплому свечано уручила Суботићу.

У овом се напису даље каже, да је оригинал споменутог „Изговора” био похрањен у архиви Општине рисанске. Остаци старих општинских списа из Рисна смјештени су данас у Архиву при Завичајном музеју у Херцеговном. Ми смо их подробно прегледали, али споменутог „Изговора” нијесмо нашли.

Међутим, осим наведеног Миковићевог написа у „Србобрану”, ми имамо по истом предмету података и у једном новинском чланку, написаном пригодном смрти Јока Суботића г. 1877. То је „Посмртница Јока Гаврилова Суботића, Ришњанина, борца при првом устанку ослобођења Србије и витеза српског Таковског крста, који је рођен 1769 г. а у вјечност пресељен 14 јуна 1877”. Чланак је прештампала из „Новосадске заставе” бр. 116 од 27 јула 1877 Штампарија Н. Стефановића и друга у Београду 1878 на 12 страница обичне осмине. Ту се, између осталог, каже, када су

⁸ Душан М. Баранин у чланку: Црна Гора у Првом српском устанку (Побједа од 7 фебруара 1954) каже, да је Јован Шибалија био постао Карађорђевог барјактар и да је замјењујући Карађорђа на мегдану код Сјенице погинуо, али је прије тога убио најбољег турског јунака Туран-бега.

Французи узели у војску бокељску младост и упутили у Дубровник, да им бране град од Црногораца, да је међу тим младићима био и Јоко, који није хтио да се у туђој војсци бори против своје браће. Договори се стога с неколико својих другова, те ноћу побјегне с њима из Дубровника. у једној барци, коју одвеза од неког француског ратног брода, који је био уси-дрен у луци. Два дана их је гладне и жедне носило море час на једну, а час на Другу страну и тек трећи дан им успије да уђу у Боку. Бојећи се да их Французи не ухвате и не осуде на робију, на галији, не смједоше се врати-ти кући, већ се одметнуше у планину. Како се тада Карађорђева ослободи-лачка борба била снажно развила, и Карађорђе био допро до Новог Пазара, Јоко са својом дружином одлучи да се пријави у Карађорђеву војску. У путу изгледа да им се придружило још неколико људи, јер се у овој „Посмртници” каже, да их је у све било 37 другова. Да их је могло бити толико, произилази из казивања Дионисија Миковића, који у споменутом напису у „Србобрану” наводи, да је у ондашњим бојевима учествовао становити број Срба и из других бокељских општина. Ту он изричито спомиње Ђура Живковића и Марка Стијепова Мирковића, оба из Паштровића, који су као учесници у Првом српском устанку много припови-једали о војду Карађорђу и осталим српским јунацима.

Карађорђе је Јока и дружину врло лијепо примио, те их је неко ври-јеме у својој војсци задржао, а затим их је, на њихову молбу, послао хај-дук Вељку на Крајину, под којим су војевали све до његова пада. Јоко је са својом четом био при сваком јуришу у првим редовима српске војске, те се истицао храброшћу и јунаштвом „да не би себе и своју домовину (Боку) пред Вељком и његовим витезовима застидио”. - Овдје се не спо-миње, да су Јоко и његова дружина донијели Карађорђу седам посјече-них турских глава, нити се ово слаже са Јоковим казивањем у наведеном „Изговору”, јер се тамо не спомиње уопште хајдук Вељко, него се каже, да је Јоко са својом дружином био упућен под заповијед Милошеву.

Када је био угушен Први српски устанак, по ријечима „Посмртни-це” Јоко је остао у животу са самих 18 другова, а остали су му погинули, и није се вратио у Рисан, како се тврди у наведеном чланку у „Србобра-ну”, већ се одметнуо у хајдуке са неколико Шумадинаца и непрекидно нападао на Турке. Можда се ипак на неко кратко вријеме био вратио у Рисан, па видећи, да га власти подозриво гледају и да му ту нема слобод-на опстанка, опет пошао у Србију, да четује против Турака. У то је г. 1815 букнуо и Други српски, или Таковски, устанак, те се Јоко са својом ма-лом четом, у којој је било и неколико Црногораца, тек сада придружи Милошу. По успјешном завршетку овог Устанка Јоко је остао у животу са само 7 другова из његове чете. Мало затим врати се он својој кући у Рисан, гдје је тада имао четири сина, али га је надживио само један, по имену Мићо, који се бавио трговином.”

Да је Јоко заиста учествовао у Другом српском устанку, а да није био тада код своје куће, у Рисну, најбољи је доказ то, што га је књаз Михаило г. 1865, пригодном прославе педесетогодишњице Другог српског устанка, одликовао Таковским крстом, јер иначе мало је вјероватно да би га био одликовао споменутом пригодном и наведеним орденом само ради његова учествовања у Првом српском устанку.

Што у споменутом „Изговору” нема свих података о Јоковом ратовању и његовој дружини као у „Посмртници”, можда ће бити узрок његова дубока старост, када је био преслушан на Смоковцу, гдје му је кућа била, те је пропустио да све искаже, јер се неће бити већ свега тачно сјећао или ће томе бити узрок невјештина оних, који су га преслушавали и писара који је „Изговор” писао. Томе би могао бити узрок и то, што је чланак у „Србобрану” објављен г. 1906 за владе Карађорђевића, не дуго времена по насилном уклањању задњег Обреновића са српског пријестола, и писац чланка, или издавач календара, намјерно пропустио да наведе Јоково учествовање у Другом српском устанку под Обреновићима, ваљда да се не би штогод замјерио ондашњим владајућим круговима у Србији. Ипак није могао да не спомене Јоково одликовање Таковским крстом, ради чега је, како изгледа, наведени „Изговор” био и састављен, да би се послао кнезу Михаилу, како би био обавијештен о Бокелјима, који су се борили и у Другом српском устанку за слободу Србије. У „Изговору” је то приказано на начин, да се добије утисак, као да је Јоко био одликован само ради његова учешћа у Првом српском устанку.

И ова је „Посмртница” уствари посмртни похвални чланак у славу покојника. Ипак нам се чини да су подаци о Јокову учествовању у оба устанка и о његовој дружини тачни и истинити.

„Посмртница” је датирана: у Котору 15 јула 1877, а потписан је „један Србин”, али нијесмо могли тачно установити, које се лице под овим називом крије.

Успомена на Карађорђа у Боки се дуго одржала, а вјероватно и заслугом Његошевом, који је „Праћу оца Србије” посветио „Горски вијенац” и најљепшим и најзвишенијим стиховима прославио Карађорђа. Као једна од успомена на „Оца Србије” међу Бокелјима може се сматрати и велики брод на једра капетана Илије Русовића⁹) из Херцегновога око половине прошлог вијека. који је носио име „Карађорђе”.

⁹ Српско-далматински магазин, Задар 1847, стр. 147.

Главнија литература, којом смо се још при овом раду послужили:

¹ Т. Милиновић, Морињанин, Умотворине итд. Београд 1847.

² Сима Милутиновић, Србианка, час. II, стр. 138 и 139.

³ М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876.

⁴ М. Ђ. Милићевић, Поменик знаменитих људи, Београд 1888.

⁵ Миленко М. Вукићевић, Из војених установа Карађорђева времена. Го-дишњица Чупића, књига 31.

⁶ П. Д. Шеровић, Томо Ђуров Милинковић, Карађорђев артилеријски Вој-вода, Јадранска стража бр. 12, Сплит 1927.

⁷ Ст. М. Димитријевић, Карађорђев устанак, Братство Друштва св. Саве XXV, Београд 1931.

⁸ П. Д. Шеровић, Бокелџи учесници у Карађорђеу устанку, Гласник Народ-ног универзитета бр. 4-6, Котор 1935.

⁹ Милован Ристић, Тома Милиновић, Морињанин, Карађорђев топџија народни певач, Стварање бр. 4, Цетиње 1953.

¹⁰ Др Љубомир Дурковић-Јакшић, Објављивање имена „Југославија” пре сто година у Трсту, Стварање бр. 12, Цетиње 1953.